

УДК 343.2/.7(477):341

О. О. Житний

**ВЗАЄМОДІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ
ТА МІЖНАРОДНОЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ
(ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ХАРАКТЕРУ Й ФОРМ)**

Розглянуто окремі наукознавчі проблеми сфери вивчення міжнародного виміру кримінального права України. Здійснено аналіз понятійного апарату досліджень міжнародного контексту існування національного кримінального права. Уточнено характер та форми взаємодії цієї галузі із міжнародною правовою системою. Визначено доцільність використання в цьому напрямку кримінально-правових досліджень філософських категорій «вплив», «взаємодія», «зв'язок», «співвідношення».

Ключові слова: кримінальне право України, міжнародне право, взаємодія, вплив, зв'язок, гармонізація.

У сучасному світі відбуваються різні (нерідко суперечливі) соціально-політичні та економічні процеси, під впливом яких правова система України в цілому та окремі галузі національного права зазнають змін, зумовлених необхідністю модернізації у відповідності з міжнародно-правовими стандартами засобів регулювання суспільних відносин. Не омине ця тенденція і кримінальне право держави. У ХХІ ст. з'явилися нові масштабні загрози як національній безпеці, так і миру та міжнародному правопорядку, що вимагає готовності національної кримінально-правової системи до протидії їм. Тому одним з пріоритетних завдань науки кримінального права України стає розробка проблем гармонізації цієї галузі з міжнародно-правовою системою, ретельна оцінка відповідності вітчизняного кримінального законодавства принципам і нормам міжнародного права, які стосуються протидії злочинності й забезпечення прав і свобод людини. Цим питанням присвячено достатньо велику кількість публікацій сучасних вітчизняних і зарубіжних криміналістів (П. П. Андрушка, Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова, О. М. Броневицької, О. І. Бойцова, В. А. Вдовіна, Ю. В. Голика, О. О. Дудорова, В. П. Ємельянова, Г. В. Єпура, А. В. Іногамової-Хегай, О. Г. Кібальника, В. М. Кудца, Н. Ф. Кузнецової, М. П. Кучевича, С. П. Кучевської, С. Я. Лихової, В. О. Миронової, В. О. Меркулової, А. А. Музики, А. В. Наумова, В. О. Навроцького, Є. О. Письменського, Ю. А. Пономаренка, В. П. Попович, А. В. Савченка, Т. М. Тертиченко, М. І. Хавронюка, Н. І. Цись, В. Л. Чубарева, С. С. Яценка та ін.). Водночас, фахівці нерідко стикаються з антиноміями, онтологічними протиріччями, які важко однозначно вирішити за допомогою наявних у кримінально-правовій доктрині підходів до вирішення проблем взаємодії кримінального права України з міжнародною нормативною системою. Кримінально-правова наука не завжди може запропонувати оптимальні модельно-логічні схеми реалізації

норм міжнародного кримінального права, встановити межі відкритості кримінально-правової системи, визначити «критерії допуску» норм міжнародного кримінального права у кримінальне право України. Одна з причин цього, як уявляється, полягає в недостатній розробці теоретичних засад процесу пристосування зазначеної галузі до вимог, які виходять із зовнішнього середовища – міжнародної правової системи.

Аналіз спеціальної літератури свідчить, що, звертаючись до проблем кримінально-правової охорони та кримінально-правового регулювання з урахуванням їх міжнародного й національного аспектів, співвідносячи норми та інститути кримінального законодавства держави з положеннями міжнародного права, обґрунтовуючи способи виконання в кримінальному праві вимог міжнародно-правових договорів, криміналісти оперують різними філософськими категоріями – такими, як «вплив», «взаємодія», «зв'язок» («взаємозв'язок»), «відповідність», «співвідношення» та ін. Але нерідко різні поняття у різних авторів позначають тотожні по суті явища, або навпаки – розмаїта термінологія використовується для характеристики того ж самого по суті процесу. Такі теоретичні розбіжності лише продукують неконструктивні дискусії та не сприяють вдосконаленню знань про закономірності й тенденції поглиблення міжнародного контексту механізму функціонування національного кримінального права. У зв'язку із цим метою цієї публікації є аналіз найбільш часто вживаної в дослідженнях міжнародного виміру національного кримінального права базової термінології та уточнення на цій основі характеру й форм взаємодії цієї галузі із міжнародною правовою системою.

Перш за все слід наголосити на значенні для предмета цієї публікації онтологічної категорії зв'язку. Зв'язок – це залежність одного явища від іншого в певних аспектах. Існує значна кількість форм зв'язків (просторові, часові, генетичні, причинно-наслідкові, суттєві й несуттєві, необхідні й випадкові, закономірні, зовнішні й внутрішні, динамічні й статичні, прямі та зворотні зв'язки) [1, с. 288, 289]. Різноманітні зв'язки у природі й суспільстві є безмежними – вони охоплюють будь-які об'єкти у будь-яких масштабах. При цьому, як наголошує Н. М. Ярмиш, питання про наявність чи відсутність зв'язку між певними явищами визначається масштабами тієї системи, в якій виділяються об'єкти, що цікавлять дослідника. Така система може бути утворена з нескінченної множини елементів, або ж усього з двох [2, с. 35]. Слід зазначити, що в основі взаємодії національного кримінального права з міжнародним правом перебувають міжсистемні, а не міжгалузеві зв'язки.

Для реалізації відповідного зв'язку необхідна наявність певних умов. Такими умовами для зв'язків кримінального права України з міжнародним правом є перш за все визнання нашою державою

авторитету міжнародного права, відкритість її зовнішньої політики, готовність добросовісно виконувати свої міжнародні зобов'язання.

Іноді зв'язок може стати детермінуючим, зумовляючим, коли зміни в одному об'єкті неодмінно викликають зміни в іншому. У рамках досліджуваної проблематики це можна побачити на прикладі кримінально-правових норм, виражених у бланкетних диспозиціях КК України, які містять прямі чи приховані посилання на міжнародне право: зміни в міжнародно-правовому регулюванні відповідного питання тягнуть зміни в положеннях національного права. Так, зміст норми, яка відображена в ч. 4 ст. 6 КК і виражає матеріально-правові аспекти імунітету від національної кримінальної юрисдикції, залежить від визначення міжнародними договорами кола осіб, які не є підсудними судам України.

Найбільш помітними міжнародні зв'язки кримінально-правової системи нашої держави поки що залишаються у законотворчій площині. Чимало положень КК України було створено саме під впливом міжнародно-правового чинника (наприклад, криміналізація торгівлі людьми), а деякі кримінально-правові норми під його впливом зникли із законодавства (прикладом цьому є виконана на вимогу Ради Європи відмова України від кримінального покарання у вигляді смертної кари). Менш інтенсивними зв'язки кримінального права України з міжнародною правовою системою проявляються у правозастосуванні.

У дослідженнях, присвячених питанням міжнародного й національного права, найбільш ґрунтовно розроблено категорії співвідношення та взаємодії. Перша («співвідношення») вказує на статичний аспект співіснування кримінального права України й міжнародної правової системи. Вона має значення перш за все для порівняння однорідних складових одного та іншого об'єкта (кримінального права як складової національної правової системи та міжнародного права як елемента міжнародної правової системи), для оцінки їх подібностей та відмінностей. Друга ж («взаємодія») характеризує взаємний вплив різних об'єктів один на одного, їх взаємообумовленість і навіть, у певному сенсі, перехід один в одного, тобто динамічний бік їх співіснування. Вона охоплює як вплив міжнародного права на національне кримінальне право, так і навпаки – вплив національного права на міжнародне [3, с. 108]. При цьому необхідно застеретти, що про взаємодію національного кримінального права із правом міжнародним можна говорити лише як про юридичну ідіому. У філософській літературі зазначається, що взаємодія між собою можуть лише матеріальні системи чи явища. Концептуальні ж системи насправді не взаємодіють – вони можуть бути взаємопов'язані у свідомості суб'єкта, перебувати у взаємних змінах, однак не впливати одна на одну у буквальному сенсі слова [4, с. 93].

Напрямки взаємодії міжнародного та національного кримінального права детермінують її характер та форми. Один із цих напрямків обумовлено обов'язком держави дотримуватись у внутрішній кримінально-правовій політиці визначених нормами міжнародного права пріоритетів правового захисту, принципів боротьби зі злочинністю, забезпечення інтересів потерпілих осіб і стандартів поведіння з правопорушниками, допустимих меж обмежень прав і свобод осіб, які зазнають кримінально-правової репресії, визначення кола прав людини, які держава не може обмежувати навіть в інтересах охорони правопорядку. Як приклад, можна назвати заборону застосовувати давність щодо передбачених у ст. 437–439, ч. 1 ст. 442 КК України злочинів проти миру і безпеки людства, що впливає з вимог Конвенції ООН про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства від 1968 р. [5, с. 127]. Інший напрямок характеризує забезпечення у кримінальному праві держави захисту визначених на міжнародному рівні цінностей (корекції кримінально-правових орієнтирів).

Категорією, яка досить часто використовується в дослідженнях міжнародного виміру кримінального права держави, є також «вплив міжнародного права на національне право». Так, Т. О. Родіонова визначає його як правову, політичну та ідеологічну дію загально-визначених принципів і норм міжнародного права, положень міжнародних договорів, актів міжнародних організацій, міжнародних конференцій і нарад на еволюцію вітчизняного кримінального законодавства, яка має об'єктивний характер і становить послідовний, системний процес змін його норм [6, с. 10–14]. Поняття «вплив» позначає здатність вносити певні зміни, втручатися у розвиток чогось, когось, хід подій і т. ін.; наслідки такого втручання, а також авторитет чи владу [7, с. 164]. Саме вплив як форму взаємодії кримінального права України з міжнародним правом зафіксував законодавець у приписах, згідно з якими КК України ґрунтується на загально-визначених принципах і нормах міжнародного права, а закони України про кримінальну відповідальність повинні відповідати положенням, що містяться в чинних міжнародних договорах (ст. 3 КК) [8]. Оскільки вплив – дія одностороння, то і гносеологічна категорія «вплив міжнародного права на кримінальне право України» придатна лише для позначення однобічного процесу сприйняття одним об'єктом (яким є кримінальне право України) втручань з боку іншого об'єкта (положень міжнародного права).

Безперечно, вплив міжнародного права на кримінальне є важливим чинником розвитку кримінального права України, модернізації вітчизняного законодавства про кримінальну відповідальність, удосконалення національної кримінально-правової доктрини. Він спонукає владу до змін вітчизняного законодавства з метою його узгодження із вимогами міжнародно-правових актів, а науковців стимулює шукати оптимальні юридико-технічні способи

реалізації у кримінальному праві України міжнародних зобов'язань держави. Але категорією «вплив міжнародного права на кримінальне право держави» не можна задовольнитися для побудови концепту, який би максимально повно охоплював проблематику міжнародно-правового виміру кримінального права України. Вона не позначає тих відносин кримінального права й міжнародного права, що мають протилежний напрям – вплив національного кримінального права на міжнародне право. Таке їх співвідношення цілком відповідає міжнародно-правовій доктрині. Проявом такої дії є пропозиція національним кримінальним правом міжнародному співтовариству певних положень, тобто їх офертація [9, с. 24, 25]. Вироблені у праві окремої держави та апробовані нею кримінально-правові ідеї можуть бути перенесені у міжнародні акти. Так, закони, які в різних країнах приймалися із того ж самого питання, здатні впливати на створення універсальної міжнародно-правової норми. Наприклад, ухвалені багатьма державами світу закони про боротьбу з терористичними актами сприяли появі норми міжнародного права, яка забороняє подібні діяння, а видання національних законів, якими забороняється найманство, вплинули на розробку міжнародно-правових норм, які визнають найманство злочинним, а найманців – злочинцями [10, с. 26]. Тому в сучасній кримінально-правовій науці серед посягань міжнародного характеру дослідники слушно почали виділяти деривативні злочини – діяння, кримінальна відповідальність за які спочатку була передбачена у законодавстві окремих держав, а міжнародний договір з цього питання було укладено згодом [11, с. 5]. Водночас, за висновками В. М. Куца, офертація у кримінально-правовій сфері посідає незначне місце, а приклади запозичення національних кримінально-правових ідей та форм їх реалізації – одиничні, хоч кримінальне право України може запропонувати міжнародній спільноті чимало корисного у справі контролю за злочинністю (результати розробок неусвідомлюваного у злочинній поведінці, свободи волі злочинця, кримінально-правової регламентації обставин, які виключають злочинність діяння, кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища тощо) [9, с. 27]. Більш оптимістично оцінює потенційну зовнішню «затребуваність» положень кримінального права України М. І. Хавронюк, який, крім вказаних вище, називає серед перспективних об'єктів офертації ще й інститути співучасті, особливостей кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх, кримінально-правової охорони безпеки виробництва, безпеки руху та експлуатації транспорту, сфери обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів [12, с. 11].

Слід зазначити, що у силу специфіки свого предмета, завдань і функцій національне кримінальне право може вплинути лише на

сферу міжнародного кримінального права (далі – МКП). Це можна пояснити тим, що як існування кримінального права держави, так і виникнення МКП зумовлені однорідними явищами – поведінкою, яка оцінюється як небезпечна, та необхідністю забезпечення правової реакції на неї з боку певних суб'єктів (представників влади держави – на злочини за внутрішнім кримінальним правом, органів, що реалізують волю міжнародного співтовариства – на злочини за МКП). Багато в чому збігаються їх зовнішні характеристики, що видно зі співставлення понятійного апарату цих галузей (категорії «злочин», «вина», «санкції», «покарання», «відповідальність», «строки давності», «співучасть», «замах», «обставини, що виключають злочинність», та ін.) [13]. Можливість такого впливу пояснюється тим, що саме держави як суб'єкти міжнародного спілкування (на міжнародних форумах, через міжнародні організації) розробляють універсальні норми про спільну боротьбу з окремими небезпечними для всієї міжнародної спільноти злочинами та створюють умови для їх застосування – аж до заснування міжнародних трибуналів і засудження винних осіб [3, с. 109]. Ці питання порушуються як спільно суб'єктами міжнародного спілкування, так і окремими державами, які з тих чи інших причин найбільш зацікавлені у їх вирішенні на міжнародному рівні та пропонують бачення шляхів їх вирішення, спираючись на власний правовий досвід. Так, відповідальність злочинців Другої світової війни почала обговорюватися союзними державами ще до її закінчення за ініціативою СРСР. Зокрема, в Заяві уряду СРСР «Про відповідальність гітлерівських загарбників та їх співників за злодіяння, скоєні ними в окупованих країнах Європи» (14.11.1942) було висловлено думку про необхідність створення спеціального міжнародного трибуналу [14, с. 3–6]. У подібних випадках вплив внутрішнього кримінального права на розробку й формування міжнародних договорів у сфері МКП проявляється через правосвідомість представників конкретних держав, яка визначає їх позицію на переговорах, через використання правових категорій національного кримінального права під час розробки тих чи інших норм міжнародного договору. Не виключене й застосування міжнародними судами норм внутрішнього права як юридичних фактів, допоміжного засобу для визначення дії міжнародно-правових норм, необхідних для рішення у справі [15, с. 58].

Тенденції розвитку кримінального права України у зв'язку з процесами, що відбуваються на рівні міжнародного спілкування, відповідають загальним закономірностям співвідношення національного права з міжнародним правом як двох відносно самостійних правових систем. У цілому ж викладене в цій публікації дозволяє вважати, що відносини кримінального права України із міжнародною правовою системою охоплюють їх взаємний вплив (з перевагою

при цьому дії міжнародного права), взаємодію та наявність постійного зв'язку між ними у сферах, що стосуються реалізації у кримінальному праві України міжнародно-правових зобов'язань в антикримінальній сфері. Подальші дослідження в цьому напрямку важливі як для застосування міжнародно-правових норм у внутрішньодержавних механізмах кримінально-правової охорони й кримінально-правового регулювання, так і для вдосконалення способів відображення в законодавстві України про кримінальну відповідальність положень міжнародних договорів держави, які стосуються питань матеріального кримінального права, забезпечення його відповідності міжнародним стандартам.

Список використаних джерел: 1. Спиркин А. Г. *Философия* : учебник / А. Г. Спиркин. – М. : Гардарики, 1999. – 816 с. 2. Ярмыш Н. Н. *Теоретические проблемы причинно-следственной связи в уголовном праве (философско-правовой анализ)* : монография / Н. Н. Ярмыш. – Х. : Право, 2003. – 512 с. 3. Каюмова А. Р. *Взаимодействие норм международного и отечественного уголовного права* / А. Р. Каюмова // *Ученые записки КГУ*. – Т. 132. – 1996. – С. 106–112. 4. *Философский словарь* / под ред. И. Т. Фролова. – 7-е изд., перераб. и доп. – М. : Республика, 2001. – 719 с. 5. *Україна в міжнародно-правових відносинах. Боротьба із злочинністю та взаємна правова допомога*. – К. : Юрінком, 1996. – 1184 с. 6. Родионова Т. А. *Проблемы влияния международного права на отечественное уголовное законодательство: история вопроса и перспективы развития* : монография / Т. А. Родионова. – М. : Юрлитинформ, 2012. – 184 с. 7. *Сучасний тлумачний словник української мови* : 100 000 слів / за заг. ред. В. В. Дубічинського. – Х. : ВД «Школа», 2008. – 1008 с. 8. *Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс]* : закон України від 05.04.2001 № 2341-III. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. 9. Куц В. Н. *Роль кодификации уголовного законодательства Украины в сближении европейских законодательных систем* / В. Н. Куц // *Вісник Університету внутрішніх справ*. – № 12, ч. 2. – 2000. – С. 24–28. 10. *Международное уголовное право : учеб. пособие* / под общ. ред. В. Н. Кудрявцева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Наука, 1999. – 264 с. 11. Князькина А. К. *Конвенционные преступления как вид конвенциональных преступлений* : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Князькина Анастасия Константиновна. – М., 2009. – 26 с. 12. *Хавронюк М. І. Сучасне загальноєвропейське кримінальне законодавство: проблеми гармонізації* : монографія / М. І. Хавронюк. – К. : Істина, 2005. – 264 с. 13. *Житний О. О. Кримінальне право України та міжнародне кримінальне право: співвідношення, взаємодія, розмежування* / О. О. Житний // *Право і безпека*. – 2012. – № 3 (45). – С. 17–21. 14. *Нюрнберзький процес* : сб. матеріалів. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М. : Гос. Изд-во юрид. лит., 1954. – Т. I / под ред. К. П. Горшенина, Р. А. Руденко, И. Т. Никитченко. – 912 с. 15. *Блищенко И. П. Соотношение норм международного и национального уголовного права* / И. П. Блищенко // *Проблемы реализации норм международного права* : сб. науч. тр. – Свердловск, 1989. – С. 58–64.

Надійшла до редколегії 17.11.2013

Житный А. А. Взаимодействие уголовного права Украины и международной правовой системы (проблемы определения характера и форм)

Рассмотрены отдельные науковедческие проблемы сферы изучения международного измерения уголовного права Украины. Осуществлен анализ понятийного аппарата исследований международного контекста существования национального уголовного права. Уточнен характер и формы взаимодействия этой отрасли с международной правовой системой. Определена целесообразность использования в этом направлении уголовно-правовых исследований философских категорий «влияние», «взаимодействие», «связь», «соотношение».

Ключевые слова: уголовное право Украины, международное право, взаимодействие, влияние, связь, гармонизация.

Zhytnyi O. O. Interaction of Ukrainian criminal law and international legal system (problems of determining the character and forms)

Several scientific problems existing in the sphere of studying the phenomenon of interaction between modern criminal law of Ukraine and international legal system are researched. The feasibility of using philosophical categories «impact», «interaction», «communication», «relationship», «correlation» in this area of criminal and legal research is determined. The objective of the publication is the analysis of the conceptual apparatus within international context of national criminal law existence and clarification on this basis the character and forms of interaction between this field and international legal system. Dialectic, comparative methods, system and structural analysis are used in the research.

Relevance of the paper is determined by its orientation on creating theoretical basis for further harmonization of the national criminal law with international legal system, modernization of this field corresponding to international and legal standards of regulating social relations and protection of human rights and freedoms. Impact as a form of interaction between Ukrainian criminal law and international law is set in the provisions of criminal law, which declare that it is based on generally recognized principles and norms of international law (Part 1 Art. 3 of the Criminal Code); the laws of Ukraine on criminal liability must correspond the provisions set in international treaties ratified by Verkhovna Rada of Ukraine (Part 5 Art. 3 of the Criminal Code). Interaction of Ukrainian criminal law, while realizing its functions, with international legal system is realized in the straight and reverse directions, which describe the compliance of principles and norms of international law within the national criminal and legal system and guaranteeing protection of values established by international law. The impact of international treaties on domestic criminal law is the most intense in their mutual influence.

Obtained results should contribute to the evolution of domestic criminal and legal doctrine and practice of criminal and legal protection.

Keywords: criminal law of Ukraine, international law, interaction, impact, communication, harmonization.

